

УДК 341.4 + 341.215.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.15>

Т. Л. Сироїд

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Постановка проблеми. Каткування викликають глибоке занепокоєння світової спільноти. Вони застосовуються з метою не тільки навмисно підірвати фізичне та психічне здоров'я окремих людей, але в окремих випадках і для того, щоб зневажити гідність і зламати волю цілих громад. Це стосується всього роду людського, бо тортури позбавляють сенсу наше існування і не залишають надій на краще майбутнє [1]. Незважаючи на те, що міжнародні норми в галузі прав людини та міжнародне гуманітарне право послідовно забороняють застосування тортур за будь-яких обставин, тортури і жорстоке поводження практикується у багатьох країнах світу. З січня 2009 року по травень 2013 року Amnesty International отримувала повідомлення про проведення тортур у 141 країні [2]. Це разюча невідповідність абсолютної заборони тортур і їх повсюдного поширення в сьогодинішньому світі свідчить про те, що державам необхідно визначити та здійснювати на практиці ефективні заходи захисту людей від тортур та жорстокого поводження (с. 1) [3]. Тортури є настільки огидним злочином, що їхня заборона має стати основною нормою міжнародного права, обов'язковою для всіх держав без винятку. Це залишається одним із небагатьох беззастережних зобов'язань міжнародної спільноти [4].

Вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, її значущість для розвитку міжнародного кримінального права і захисту жертв злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі аспекти означеної проблематики, зокрема дослідження ситуацій, пов'язаних з катуваннями, що мали місце в окремих державах, імплементація міжнародно-правових норм щодо протидії катуванню в національне законодавство, загальні стандарти дотримання прав осіб, які скоїли злочин тощо, висвітлено в роботах таких вітчизняних і зарубіжних дослідників як: Н. Ахтирська, Д. Бекет (J. Becket), В. Гацелюк, М. Гнатівський, П. Дімітракіс (P. Dimitrakis), М. Квачадзе (M. Kvachadze), П. Пушкар, Е. Рейді (A. Reidy), М. Рота (M. Rota), Л. Фоміна, Т. Фулей, М. Хавронюк, В. Якопіно (V. Iacopino). Разом з тим означена тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Стаття має за мету аналіз існуючої міжнародно-правової основи у сфері заборони катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; практики міжнародних судових правозахисних інституцій у галузі захисту прав людини (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), яка має суттєве значення щодо тлумачення терміну катування, його видів і форм; здійснення характеристики складу злочину катування на підставі діючих міжнародних договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заборона тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є фундаментальним принципом міжнародного права (*jus cogens*), загальновизнаного міжнародним співтовариством держав як абсолютне право, відступ від якого не допускається. Це загальний принцип міжнародного права є обов'язковим для всіх держав, незалежно від того, чи є певна держава підписантом цього інструменту (с. 9) [5]. Означений принцип зайшов своє закріплення в основних універсальних актах з прав людини. Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, «що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» (ст. 5) [6]. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. означене положення було доповнено пунктом, що «жодна особа не може бути без її добровільної згоди піддана медичним чи науковим досліддам» (ст. 7) [7]. 1984 рік ознаменовано прийняттям під егідою ООН Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (далі – КППТ ООН), якою визначено термін «катування», що має суттєве значення для правозастосовної практики. У розумінні Конвенції, катування – це будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які є офіційними, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково. Водночас договором наголошується, що це визначення не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору або національному законодавству, яке містить або може містити положення про ширше застосування (ст. 1).

КППТ ООН закріплено низку зобов'язань держав щодо вжиття ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. При цьому жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань. Не може служити виправданням катувань наказ вищого начальника або державної влади [8].

Питання протидії катуванню є актуальним і на міжнародному регіональному рівні, так, у межах європейського регіону заборона тортур та жорстокого поводження передбачена у статті 3 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., в якій стверджується, що «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [9]. Аналогічне положення закріплено статтею 5 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. [10]. Слід вказати, що у положеннях означених актів відсутнє визначення тортур чи інших форм поганого поводження, або розмежування між ними. Тим не менш, колишньою Європейською Комісією

з прав людини і Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) накопичена велика судова практика, яка забезпечує докладні рекомендації щодо тлумачення статті 3. Важливо, що відповідно до рішення ЄСПЛ тортури і нелюдське та таке, що принижує гідність поводження категорично заборонені, і жодний відступ від цієї заборони не допускається, навіть у разі надзвичайного стану, що загрожує життю нації (Селмуні проти Франції, 1999, п. 95) [11].

ЄСПЛ у своїй практиці щодо ст. 3 Конвенції 1950 р., класифікував основні форми поведінки, що складають предмет регулювання означеної статті, за ступенем їхньої тяжкості: катування – це навмисне жорстоке поводження, що викликає серйозні страждання; нелюдське поводження – це нанесення фізичних і моральних страждань; поводження, що принижує гідність – це погане поводження, спрямоване на те, щоб викликати у жертв почуття страху, болю і неповноцінності, які можуть принизити і зганьбити їх і, можливо, зламати їх фізичний або моральний спротив. ЄСПЛ також зазначив, що різниця між цими формами поведінки досить розмита, критерії розпливчасті, а ці поняття багато в чому залежать від особистого сприйняття жертв, обумовленого їхнім психологічним або фізіологічним станом, статтю, віком, чи іншими чинниками, які повинні визначатися у кожному випадку окремо. Практиці ЄСПЛ відомі скарги на порушення ст. 3, які стосувалися заборони читати книги і журнали, стислості часу прогулянок, заборони носити годинник, власний одяг або вести щоденник.

Знаковими справами, що встановлюють ключові визначальні принципи, зокрема щодо розмежування між тортурами та іншими формами поганого поводження, є «Грецька справа» (1996) та Ірландія проти Сполученого Королівства (1978). У «Грецькій справі» Європейська комісія провела різницю між тортурами й нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням, дійшовши висновку, що ці порушення існують у діапазоні тяжкості і більш інтенсивної та серйозної форми поганого поводження. Катування розглядалися як дія, що містить спеціальний елемент, який відрізняв їх від інших форм поганого поводження, а саме ціль, заради якої вона була скоєна, а не її характер чи тяжкість. У цьому зв'язку: «Усі тортури повинні бути нелюдськими і такими, що принижують гідність, а нелюдське поводження – також таким, що принижує гідність. Поняття нелюдського поводження відноситься, принаймні, до такого поводження, яке навмисно викликає страждання психічного або фізичного характеру, що у цій конкретній ситуації є невиправданим ... Катування ... мають на меті, як, наприклад, отримання інформації або визнання, або здійснення покарання, і в цілому є тяжкою формою нелюдської поведінки. Поводження або покарання особи може бути охарактеризовано як принижуюче гідність, якщо воно надзвичайно принижує особу перед іншими або змушує її діяти проти свого бажання совісті» [12].

ЄСПЛ ухвалив низку інших рішень щодо значення та сфери застосування поняття тортур, які мають особливе значення в контексті тероризму, а також методів і практик протидії йому. Наприклад, у справі Аксой проти Туреччини (1996) [13], що стосується утримання під вартою заявника у 1992 р. за підозрою у співучасті та пособництві терористам Робітничої партії Курдистану (РПК), однією з підстав скарги стало застосування до нього катувань (так зване «палестинське

підвішування», коли його оголеного підвішували за зав'язані ззаду руки). Суд дійшов висновку, що міри, які застосовувалося до заявника, мали такий серйозний і жорстокий характер, що може бути охарактеризовано виключно як «тортури», тобто наявним було порушення статті 3.

ЄСПЛ також ухвалив, що згвалтування підпадає під визначення тортур. Як приклад можна навести справу Айдин проти Туреччини (1997) [14], в якій Суд зазначив: «Згвалтування ув'язненої представником держави має розглядатися як особливо тяжка та мерзенна форма жорстокого поводження з урахуванням легкості, з якою злочинець може використати вразливість і слабкий опір жертви. Крім того, згвалтування залишає глибокі психологічні шрами у жертви, які не проходять з часом так само швидко, як інші форми фізичного та психологічного насильства. Суд впевнений, що сукупність актів фізичного і психологічного насильства, скоєних щодо заявниці, й особливо жорстокий акт згвалтування, якого вона зазнала, були катуванням, порушуючи статтю 3 Конвенції».

Справа Селмуні проти Франції (1999) [11] також може розглядатися як історично важлива справа, в якій ЄСПЛ вперше послався на визначення тортур, що міститься в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або тих, що принижують гідність видів поводження та покарання і знову звернувся до питання мети як ключового елемента. Більше того, він пояснив телеологічний характер ЄКПЛ, зокрема, її нестатичний характер щодо тлумачення положень Конвенції, зокрема статті 3: Суд раніше розглядав справи в яких він дійшов висновку про те, що мало місце поводження, яке може бути охарактеризовано виключно як тортури. Проте, враховуючи той факт, що Конвенція є «живим інструментом, який може тлумачитися у світлі сучасних умов» (п. 31) [15], Суд вважає, що певні діяння, які раніше класифікувалися як «нелюдські та принижуючі гідність», можуть класифікуватися інакше в майбутньому, що оскільки в галузі захисту прав людини та основних свобод потрібні все більш високі стандарти, відповідно і неминуче потрібна більша жорсткість в оцінці неповаги до основних цінностей демократичних суспільств.

У наступній справі Суд ухвалив, що не можна проводити розмежування між тортурами і нелюдським або таким, що принижує гідність поводженням, виходячи з простої оцінки ступеня інтенсивності завданого болю чи страждань. Це «залежить від усіх обставин справи таких, як тривалість періоду звернення, його фізичні та психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік, стан здоров'я жертви» (Ірландія проти Сполученого Королівства (1978), п. 168) [16].

Грецька справа, як і раніше, зберігає актуальність щодо визначення поводження, що принижує гідність, як форми «надзвичайного приниження». Це значення, поряд із пороговим критерієм жорстокості, застосованим у справі Ірландія проти Сполученого Королівства (1978), дозволяє припустити, що в рамках європейської правозахисної системи принижуюче гідність характеризується трьома ключовими властивостями: деяка форма порушення гідності людини (Рада Європи, Європейська Комісія (1973)); певний рівень жорстокості; та «характер відповідних обставин» (Тайрер проти Сполученого Королівства (1978) [17], такі як обставини справи, способи здійснення заборонених діянь тощо. Загалом підхід Суду полягає в тому, щоб визначити, чи було поводження принизливим або образливим для жертви. Хоча

мали місце і справи, в яких порушення здійснювалося без такої мети (напр., V. проти Сполученого Королівства (1999); Пієрс проти Греції (2001)).

Крім того, важливо зазначити, що Суд дотримувався послідовної та твердої позиції у своїх висновках щодо того, що тортури та погане поводження не можуть бути виправдані за жодних умов, навіть цілями протидії тероризму. Підтвердженням цього є справа Томазі проти Франції (1992), в якій держава прагнула виправдати погане поводження з Томазі, посилаючись на підозри щодо його участі в терористичному нападі. Суд відхилив цей аргумент, вказавши, що «потреби слідства та безперечна складність боротьби зі злочинністю, зокрема, тероризмом, не можуть вести до обмеження захисту фізичного стану людини» (п. 115) [18].

Слід зазначити, що в межах європейського регіону також було прийнято спеціалізований договір – Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р. (СЄД № 126), яка передбачила створення Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, як позасудового засобу превентивного характеру, що ґрунтується на інспекціях [19].

Міжамериканська конвенція щодо попередження катувань і покарання за них 1985 р. (далі – МАКППК) [20] є основним документом з питань заборони тортур у міжамериканській системі. Основні принципи МАКППК полягають у забезпечення більш широких прав на життя, свободу і безпеку людини, як це передбачено статтею 1 Американської декларації прав та обов'язків людини 1948 р. [21]. Цей підхід отримав подальший розвиток у статті 5 Американської конвенції з прав людини 1969 р., яка свідчить, що «Кожна людина має право на повагу до її фізичної, духовної та моральної недоторканності і що ніхто не повинен піддаватися катуванням або жорстоким, нелюдським або таким, що принижує його гідність, покаранням або поводженню. Усі позбавлені волі особи мають право на повагу до гідності, властивої людській особистості» [22].

Примітно, що у плані визначення катування стаття 2(1) МАКППК далі розвиває положення Американської декларації та Американської конвенції таким чином: Будь-які акти, що здійснюються навмисне, внаслідок яких особі завдається сильний біль та страждання фізичного чи психологічного характеру з метою кримінального розслідування як засіб залякування, як профілактичний захід або як покарання, або з будь-якої іншої причини. Під тортурами також слід розуміти застосування щодо особи методів, спрямованих на руйнування особистості жертви або зниження її фізичних чи розумових здібностей, навіть якщо такі методи не завдають фізичного болю чи психічних страждань. Поняття катування не включає заподіяння сильного болю та страждань фізичного чи психологічного характеру, які нерозривно пов'язані із застосуванням законних заходів або є виключно наслідком їх застосування за умови, що вони не включають здійснення актів або застосування методів, про які йдеться у цій статті.

Це визначення є ширшим, ніж визначення закріплене в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. Наприклад, воно не передбачає вимогу про те, щоб

біль був «сильним». Воно також може мати потенційно ширшу сферу застосування за допомогою передбаченого у ній формулювання «з будь-якої іншої причини», яке розширює потенційні підстави для тверджень про порушення, пов'язані з тортурами.

При визначенні матеріальних аспектів заборони Міжамериканська комісія з прав людини (далі – МАКПЛ) і Міжамериканський суд з прав людини (далі – МАСПЛ) враховували такі фактори, як тривалість болю або страждань, спричинених актом; причина та засоби, за допомогою яких було заподіяно жорстоке поводження; загальний контекст; довільність позбавлення волі; а також індивідуальні характеристики жертви, такі як стать, вік та соціальне становище.

МАКПЛ далі визнала, що згвалтування є катуванням, як це було у справі Ракель Марті де Мехія проти Перу (1996), п. 157). Це стало першим випадком, коли міжнародний орган дійшов висновку, що згвалтування підпадає під визначення тортур. У даній справі МАКПЛ заявила, що згвалтування було способом фізичних тортур, метою якого було приниження жертви та її сім'ї [23]. Це узгоджується з аналогічним визнанням, яке раніше зробив Спеціальний доповідач ООН з питання катування та інших жорстоких, нелюдських або тих, що принижують гідність видів поводження та покарання (Економічна та Соціальна Рада, доповідь Комісії з прав людини 1986/15, п. 119; див. також Економічна та Соціальна Рада, резюме Комісії з прав людини 1992/SR.21, п. 35). Таке визнання має значення у контексті протидії тероризму, коли згвалтування використовуються з метою допиту для отримання інформації чи зізнань.

Відповідно до висновку Міжамериканського суду, систематичний і повторюваний характер застосування тортур відповідає елементу цілеспрямованості тортур, як це було у справі Тібі проти Еквадору (2004). Ця справа також важлива для визначення фізичних та психологічних тортур таким чином: Акти, підготовлені та здійснювані навмисно проти жертви з метою придушити її фізичний опір та примусити її до самозастереження або визнання у скоєнні певних злочинних діяннях або піддати її додатковим методам покарання, крім позбавлення волі (п. 146) [24].

Щодо визначення наміру або мотивації передбачуваного виконавця в МАСПЛ наведено такі роз'яснення: «Порушення Конвенції не можуть бути обґрунтовані правилами, що враховують психологічні фактори під час встановлення наявності вини тієї чи іншої особи. З метою аналізу намір чи мотивація виконавця, який порушив закріплені в Конвенції права, не мають значення – порушення можуть бути встановлені, навіть якщо особа окремого виконавця невідома. Вирішальним фактором стане те, чи сталося порушення закріплених у Конвенції прав за підтримки чи мовчазної згоди влади, чи дозволила держава здійснювати такий акт, не вживши заходів щодо його запобігання чи покарання осіб, винних у його скоєнні» (справа Годінер Круз проти Гонударасу (1989), п. 183) [25].

Крім цього, як зазначалося раніше, МАСПЛ завжди займав активну позицію у справах, пов'язаних з ухваленням рішення про те, чи був продемонстрований державою достатній рівень належної обачності захисту та гарантії цих прав, тобто чи були вжиті всі доцільні заходи, що відповідають контексту (напр., ймовірність здійснення конкретного порушення), щоб запобігти порушенню, а згодом чи були зроблені належні кроки з розслідування, переслідування та забезпечення адекват-

ного відшкодування жертвам. Як пояснив МАСПЛ у справі Лоайза Тамайо проти Перу (1997), ніяке жорстоке поводження не може бути будь-коли виправдано незалежно від контексту, у тому числі зусилля щодо протидії тероризму: «Навіть у разі відсутності фізичних травм, психічні та моральні страждання, що супроводжуються фізичною дією під час допиту, можуть вважатися нелюдським поводженням. Припинюючий гідність аспект характеризується страхом, занепокоєнням та неповноцінністю, завданими з метою образити і принизити жертву, а також зламати її фізичний і моральний опір.... Ця ситуація ускладнюється вразливістю особи, яка незаконно утримується під вартою... Будь яке застосування сили, що не є необхідним для забезпечення належної поведінки з боку затриманого, є зазіханням на гідність цієї особи... всупереч статті 5 Американської Конвенції. Потреби розслідування та незаперечні труднощі, що виникають у ході боротьби з тероризмом, не повинні обмежувати захист права особи на фізичну недоторканість» (п. 57) [26].

Щодо інших форм «жорстокого, нелюдського та такого, що чи принижує гідність поводження чи покарання», їх визначення, а також відмінність між катуваннями та іншими формами поганого поводження, як і в інших міжнародних угодах, не передбачені. Замість цього, у статті 6 МАКППК зазначено лише те, що «держави повинні вживати ефективних заходів щодо запобігання іншим видам жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання і покарання за них». У цьому відношенні міжамериканська система зазвичай слідує прецедентному праву Європейського суду з прав людини (Луїс Лізардо Кабрера проти Домініканської Республіки (1998)). Наприклад, щодо психологічного насильства, ЄСПЛ підтвердив, що відсутність фізичних каліцтв, психологічні та моральні страждання, що супроводжуються фізичним впливом під час допиту, можуть кваліфікуватися як нелюдське поводження (Ірландія проти Сполученого Королівства, 1978, п. 167) [16].

Підхід міжамериканської системи передбачає, що, як і у випадку ЄСПЛ, він забезпечує межі свободи при оцінці того, що є катуванням, а що поганим поводженням відповідно до Американської хартії та МАКППК, виходячи з тяжкості та серйозності справи. З цією метою нею прийнято індивідуальний підхід, який враховує такі фактори як тривалість страждань та персональна ситуація жертви. Наприклад, Комісія заявила, що «... хоча кожен випадок слід оцінювати, виходячи з його обставин, тортури або інші форми жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження можуть включати більш витончені форми поводження, які, тим не менш, були визнані досить жорстокими, як наприклад, зазнавання надто яскравого світла або надмірного шуму, застосування наркотичних препаратів у центрах утримання під вартою або психіатричних клініках, тривале позбавлення сну та їжі, неадекватні санітарно-гігієнічні умови або медичне обслуговування, а також повна ізоляція та сенсорна депривація» (МАКПЛ) (с. 23) [27].

Міжнародне гуманітарне право також передбачає абсолютну заборону на вчинення подібних діянь (зокрема, ст. 3, загальна для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., ст. 75 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, ст. 4 Додаткового протоколу II

до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру). Тортури і негуманне поводження являють собою серйозні порушення Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I, а також є воєнними злочинами відповідно до п. 5 ст. 85 означеного Протоколу. Особи, які вчинили або наказали здійснити ті чи інші серйозні порушення, повинні в обов'язковому порядку піддаватися кримінальному переслідуванню на національному рівні. Для цього держави повинні ввести в дію кримінальне законодавство, що передбачає ефективні санкції за вчинення воєнних злочинів, а також деякі особливі принципи припинення цих діянь, як наприклад, універсальну юрисдикцію національних суддів (статті 50, 51, 130 і 147 чотирьох Женевських конвенцій 1949 р.). Каткування та негуманне поводження також є воєнними злочинами відповідно до положень Статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. і, отже, можуть бути об'єктом міжнародного переслідування, що здійснюється цим судовим органом (ст. 8 (а) «ii») [28].

На підставі Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них серйозні порушення повинні припинятися лише в тому випадку, якщо вони були вчинені під час міжнародного збройного конфлікту і за умови, що жертвами цих порушень стали особи, які знаходяться під заступництвом. Ні загальна для чотирьох Конвенцій ст. 3, ні Додатковий протокол II, що застосовуються в період неміжнародного збройного конфлікту, відповідного зобов'язання не передбачають. Але навіть за відсутності договірних зобов'язання переслідувати в кримінальному порядку діяння, вчинені в період внутрішнього збройного конфлікту, які, будь вони вчинені в ситуації збройного конфлікту міжнародного характеру, кваліфікувалися б як серйозні порушення, держави, тим не менше, зобов'язані переслідувати їх.

Щодо припинення таких порушень на міжнародному рівні, слід зауважити, що Міжнародний трибунал по колишній Югославії (ст. 5, п. «f») [29] і Міжнародний трибунал по Руанді (ст. 3, п. «f») [30], наділені компетенцією щодо розгляду справ, пов'язаних із серйозними порушеннями, скоєними під час збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру. Компетенцією щодо розгляду справ, пов'язаних із серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, скоєними під час внутрішнього збройного конфлікту, володіє і Міжнародний кримінальний суд. Зокрема, мова йде про серйозні порушення ст. 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., включаючи жорстоке поводження і тортури (ст. 8 (с) «i»).

Характеристика злочину катування

Об'єктом злочину є фізична недоторканність особи, що гарантована основоположними міжнародними актами у сфері захисту прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 3), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 9), Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. (ст. 3) тощо), відповідно до яких кожна людина має право повагу до її фізичної чи психічної недоторканності.

Право на особисту недоторканність захищає фізичну особу від того, щоб бути підданою фізичній ізоляції, а не загальна свобода дій. Під особистою недоторканністю розуміється свобода від заподіяння фізичних і психічних ушкоджень, або фізична і психічна безпека. Це право гарантується кожному (дітям, військовослужбовцям, інвалідам, іноземцям, біженцям і шукачам притулку, апатридам, працівникам-

мігрантам, особам, засудженим за вчинення злочинів, а також особам, які замішані в терористичній діяльності). Право на особисту недоторканність захищає фізичних осіб від умисного заподіяння тілесних ушкоджень або шкоди психічному здоров'ю, незалежно від того, перебувають вони під вартою чи ні (с. 76) [31].

Об'єктивна сторона злочину полягає у скоєнні будь-яких умисних дій, внаслідок яких особі завдається сильний біль та страждання фізичного чи психологічного характеру з метою кримінального розслідування як засіб залякування, як профілактичний захід або як покарання, або з будь-якої іншої причини. Основними формами поведінки означеного злочину за ступенем їхньої тяжкості, на думку ЄСПЛ є: навмисне жорстоке поводження, що викликає серйозні страждання – катування; нанесення фізичних і моральних страждань, що являє собою нелюдське поводження і принижуюче гідність поводження, що характеризується трьома ключовими властивостями: деяка форма порушення гідності людини; певний рівень жорстокості; та «характер відповідних обставин», такі як обставини справи, способи здійснення заборонених діянь тощо.

Суб'єктом відповідальності є фізична, винна, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Характерною ознакою суб'єкта є наявність відповідних владних повноважень. Це може бути державна посадова особа чи інша особа, яка виступає як офіційна.

Злочин може бути скоєно у співучасті. Співучасником вважається особа, яка за ініціативою державної посадової особи чи іншої особи, що виступають як офіційні, що наказують, спонукають або підбурюють до застосування тортур, безпосередньо вчиняє злочин. Співучастю також визнається скоєння протиправних дій з відома означених посадових осіб або за їх мовчазної згоди.

Суб'єктом відповідальності є особа, яка, маючи можливість запобігти скоєнню протиправного діяння, не застосовує жодних заходів задля цього.

Факт виконання наказів начальника не звільняє винну особу від відповідної кримінальної відповідальності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується навмисною формою вини. Винна особа навмисно і цілеспрямовано виконує дії направлені на досягнення поставленої мети (напр.: отримання доказів у справі; залякування свідків; приборкання засуджених осіб, які скаржаться на погані умови дотримання тощо).

Слід зазначити, що мета скоєння діяння є важливим аспектом для розмежування між тортурями та іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Санкції та заходи. Міжнародні акти з протидії корупції (Конвенція, проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Міжамериканська конвенція щодо попередження катувань і покарання за них 1985 р.) не передбачають конкретні міри покарання за скоєння означеного протиправного діяння і покладають це зобов'язання на держави-учасниці, які мають встановити відповідні кримінальні санкції за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру.

Висновки. Виходячи з вищезначеного слід констатувати, що універсальні основоположні акти в галузі прав людини, зокрема, Загальна декларація прав людини

1948 р. (ст. 3), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9) та регіональні акти – Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (ст. 3), Американська декларація прав та обов'язків людини 1948 р. (ст. 1), Американська конвенція з прав людини 1969 р. (ст. 5), Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. (ст. 4) тощо акцентують увагу на забороні такого принизливого виду поведінки як тортури. Крім того, тортури і негуманне поводження являють собою серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, а також є воєнними злочинами відповідно до п. 5 ст. 85 означеного Протоколу.

Суттєве значення мають спеціалізовані акти, зокрема, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Міжамериканська конвенція щодо попередження катувань і покарання за них 1985 р., які визначають поняття тортур; містять зобов'язання сторін щодо криміналізації на національному рівні злочину катування; вжиття ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією; встановлюють форми співпраці сторін з метою розслідування цих злочинів; норми щодо екстрадиції тощо.

Зважаючи на значення спеціалізованих актів, державам слід посилити діяльність щодо імплементації означених в них положень у національне законодавство з метою криміналізації протиправних діянь, надання доступу жертвам до довірливих органів, передбачених відповідними конвенціями (Комітет проти катувань, Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню). Крім того, держави мають посилити співпрацю щодо надання правової допомоги у кримінальних справах; здійснення екстрадиції осіб, які скоїли злочини задля забезпечення принципу невідворотності покарання.

Діяльність правозахисних судових інституцій – Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, має важливе значення для встановлення справедливості щодо жертв злочинів. Крім того, означені інституції здійснюють тлумачення норм щодо заборони катувань з урахуванням обставин конкретної справи, оскільки кожна з таких справ є індивідуальною й потребує детального розгляду з метою визначення видів і форм тортур; розмежування між тортурами та іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Аналіз конвенційних норм надав можливість охарактеризувати склад злочину катування, зокрема: об'єктом злочину є фізична недоторканність особи; об'єктивна сторона характеризується скоєнням будь-яких умисних дій, внаслідок яких особі завдається сильний біль та страждання фізичного чи психологічного характеру з метою кримінального розслідування як засіб залякування, як профілактичний захід або як покарання, або з будь-якої іншої причини; суб'єктом відповідальності є фізична, винна, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і має відповідні владні повноваження (державна посадова особа чи інша

особа, яка виступає як офіційна). Суб'єктивна сторона злочину характеризується навмисною формою вини.

Юрисдикцією щодо означеного злочину наділені держави-учасниці відповідних конвенцій. У разі скоєння злочинів під час збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру, компетенцією щодо розгляду таких справ володіє Міжнародний кримінальний суд.

Література

1. V. Iacopino. «Treatment of survivors of political torture: commentary». *The Journal of Ambulatory Care Management*. 1998. Vol. 21(2). Pp. 5–13.
2. Amnesty International. Пятки. URL: <https://eurasia.amnesty.org/chto-my-delaem/pytki/>
3. Istanbul Protocol. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/training8Rev1en.pdf>
4. Opening address by Mr. Zeid Ra'ad Al Hussein High Commissioner for Human Rights at the Opening of the celebration of the 30th anniversary of the Convention against Torture. URL: <https://www.ohchr.org/en/statements/2014/11/opening-address-mr-zeid-raad-al-hussein-high-commissioner-human-rights-opening>
5. Prohibition of Torture: Application of International Standards Guaranteed by Articles 3 and 6 of the European Convention of Human Rights in National Legal Practice. URL: <https://rm.coe.int/prohibition-of-torture-eng/1680993dbb>
6. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights#:~:text=All%20human%20beings%20are%20born,in%20a%20spirit%20of%20brotherhood>
7. International Covenant on Civil and Political Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
8. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://www.unhcr.org/protection/migration/49e479d10/convention-against-torture-other-cruel-inhuman-degrading-treatment-punishment.html>
9. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
10. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
11. Selmouni v. France, 25803/94, Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 July 1999. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b70210.html> [accessed 7 August 2022].
12. Council of Europe. European Commission of Human Rights. The Greek Case. APPLICATION No. 3321/67 – DENMARK v. GREECE APPLICATION No. 3322/67 – NORWAY v. GREECE APPLICATION No. 3323/67 – SWEDEN v. GREECE. APPLICATION No. 3344/67. NETHERLANDS v. GREECE. REPORT OF THE SUB-COMMISSION Vol. I Part 1. Strasbourg. 177 p.
13. Case of Aksoy v. Turkey. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22\[%22001-58003%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22[%22001-58003%22])
14. Aydin v. Turkey, 57/1996/676/866, Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September 1997. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7228.html>
15. Case of Tyrer v. the United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22\[%22001-57587%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22[%22001-57587%22])
16. Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, Council of Europe: European Court of Human Rights, 13 December 1977. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7004.html>
17. Case of Tyrer v. The United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22\[%22001-57587%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22[%22001-57587%22])
18. Case of Tomasi v. France. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22\[%22002-9867%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22[%22002-9867%22])
19. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3>
20. Inter-american convention to prevent and punish torture. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3620.html>
21. American Declaration on the Rights and Duties of Man / adopted by the 9th International Conference of American States. E_CN.4_122_Rev.1-FR – PDF.

22. Multilateral American Convention on Human Rights: «Pact of San Jos , Costa Rica». Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>

23. Raquel Martí de Mejía v. Perú, Case 10.970, Inter-American Commission on Human Rights (IACHR), 1 March 1996. URL: <https://www.refworld.org/cases,IACHR,3ae6b71c6.html> [accessed 15 August 2022].

24. Inter-American Court of Human Rights Case of Tibi v. Ecuador Judgment of September 07, 2004. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_114_ing.pdf

25. Inter-American Court of Human Rights Case of Godínez-Cruz v. Honduras. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_05_ing.pdf

26. Inter-American Court of Human Rights Case of Loayza-Tamayo v. Peru (1997). URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_33_ing.pdf

27. Запрет пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения. Организация Объединенных Наций. Вена, 2019. С. 23. URL: https://www.unodc.org/documents/e4j/CounterTerrorism/E4J_CT_module_9_-_final_RU.pdf

28. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

29. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf

30. Statute of the International Tribunal for Rwanda. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf

31. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

Анотація

Сироїд Т. Л. Заборона катувань у міжнародному праві: поняття, сутність, характеристика складу злочину. – Стаття.

У статті проаналізовано положення основоположних міжнародних актів у галузі захисту прав людини, що містять заборону застосування тортур, серед яких: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., Американська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська конвенція з прав людини 1969 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. Зазначено, що тортури і негуманне поводження являють собою також серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Зосереджено увагу на положеннях спеціалізованих актів, зокрема, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Міжамериканської конвенції щодо попередження катувань і покарання за них 1985 р., які визначають поняття тортури; містять зобов'язання сторін щодо криміналізації на національному рівні злочину катування; передбачають форми співпраці сторін з метою розслідування цих злочинів; містять норми щодо екстрадиції тощо.

Приділено увагу практиці правозахисних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини щодо справ, пов'язаних із застосуванням тортур.

На підставі конвенційних норм охарактеризовано склад злочину катування, зазначено, що об'єктом злочину є фізична недоторканність особи; об'єктивна сторона характеризується скоєнням будь-яких умисних дій, внаслідок яких особі завдається сильний біль та страждання фізичного чи психологічного характеру з метою кримінального розслідування як засіб залякування, як профілактичний захід або як покарання, або з будь-якої іншої причини; суб'єктом відповідальності є фізична, винна, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Характерною ознакою суб'єкта є наявність відповідних владних повноважень (державна посадова особа чи інша особа, яка виступає як офіційна). Суб'єктивна сторона злочину характеризується намісною формою вини. Зроблено відповідні висновки і рекомендації.

Ключові слова: відповідальність, права людини, покарання, правопорушення, катування, склад злочину, юрисдикція.

Summary

Syroid T. L. Prohibition of torture in international law: concept, essence, characteristics of the elements of crime. – Article.

The article analyzes the provisions of fundamental international acts in the field of human rights protection, which contain the prohibition of torture, including: the Universal Declaration of Human Rights

of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the American Declaration of the Rights and Duties of Man of 1948, the American Convention on Human Rights of 1969, the Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000. It is noted that torture and inhumane treatment are also serious violations of international humanitarian law.

Attention is focused on the provisions of specialized acts, in particular, the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 1984, the Inter-American Convention to Prevent and Punish Torture of 1985, which define the concept of torture; contain the obligations of the parties to criminalize the crime of torture at the national level; provide forms of cooperation between the parties for the purpose of investigating these crimes; contain regulations on extradition, etc.

Attention is paid to the practice of human rights judicial institutions, in particular the European Court of Human Rights, the Inter-American Court of Human Rights regarding cases related to the use of torture.

On the basis of treaty norms, the elements of the crime of torture were characterized, it is stated that the object of the crime is the physical integrity of a person; the objective side is characterized by the commission of any intentional actions, as a result of which the person is inflicted with severe pain and suffering of a physical or psychological nature for the purpose of a criminal investigation as a means of intimidation, as a preventive measure or as a punishment, or for any other reason; the subject of responsibility is a guilty individual responsible for their actions, who has reached the age of criminal responsibility. A characteristic feature of the subject is the existence of relevant powers and authority (state official or any other person acting in an official capacity). The subjective side of the crime is characterized by an intentional form of guilt. Appropriate conclusions and recommendations were made.

Key words: responsibility, human rights, punishment, offense, torture, elements of the crime, jurisdiction.